

KOTRYNA REKAŠIŪTĖ
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Apie Didįjį Klaipėdos gaisrą

Anotacija. 2024-aisiais sukanka 170 metų nuo Klaipėdą nusiaubusio Didžiojo gaisro. Tokia proga paskatino prisiminti šią XIX amžiuje uostamiestį ištikusią nelaimę. Apžvalgos tikslas – remiantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomais dokumentais, periodine spauda ir istorikų darbais, pristatyti Didžiojo Klaipėdos gaisro mastą, pasidalinti amžininkų prisiminimais bei liudijimais.

Esminiai žodžiai: Didysis Klaipėdos gaisras; Klaipėda; Johann Sembritzki; masonai; ložė *Memphis*; Heinrich Schliemann; Johanas Ferdinandas Kelkis; Emilija Beniovskytė-Vrublevskienė.

Nuo gaisrų, kilusių ne tik karų metu, Klaipėda kentėjo ne kartą. Apie tai istorikų nemažai rašyta spaudoje, Klaipėdos miesto istorijai skirtuose leidiniuose, kraštotyriniuose veikaluose ir kt. Vis dėlto, didžiausia nelaimė Klaipėdą ištiko XIX a. viduryje. 1854 m. spalio 4 d. užsidegė pirklio Vilhelmo Matrėjaus (Wilhelm Muttray, 1806–1864) kanapių ir lajaus pilnas sandėlis. Pučiant stipriam vėjui, gaisras netruko išplisti ne tik krantinėse, bet ir didelėje uostamiesčio dalyje, kur laikyti linų, kanapių, medienos ir kitų to meto paklausių prekių pilni sandėliai (Safronovas 2020, 96). Ugnis siautėjo bemaž dvi dienas – iki spalio 6-os, kuomet gaisras buvo užgesintas.

Kas buvo gaisro kaltininkas? XX a. pr. istorikas Johanas Zembrickis (Johann Karol Sembritzki, 1856–1919) rašė, jog bandymų ieškoti gaisro kaltininkų būta, tačiau jie, esą, buvo nesėkmingi. Teisminio tyrimo metu buvo nustatyta, jog „pusvalandį prieš prasidedant gaisrui buvo pastebėtas iš kaimyninio medienos sandėlio į vėliau užsidegusįjį sėlinantis vyras su degančiu žibintu“ (Zembrickis 2004, 30). Tačiau kas buvo tas vyras – neišsiaiškinta.

Gaisras Klaipėdai pridarė nemenkų nuostolių. Pelenais virto „256 gyvenamieji namai, 83 sandėliai, 133 tvartai, 49 daržinės ir pašiūrės, 3 bažnyčios (Šv. Jono, reformatų ir lietuvių), 5 mokyklos (tarp jų Miestiečių, Mergaičių ir Senamiesčio), 9 karališkieji ir kiti visuomeniniai pastatai“ (Zembrickis 2004, 147). Kaip pažymi Vasilijus Safronovas, „sudegę pastatai buvo įvertinti 848 tūkst. talerių, bet dar devyniskart tiek sudarė nuostoliai dėl liepsnose pražuvusio kilnojamojo turto ir prekių“ (Safronovas 2020, 96). Be pastogės liko keli tūkstančiai žmonių. Didelių nuostolių patyrė teismas – sudegė daugybė aktų ir bylų, palikimų, globos, santuokos sudarymo dokumentų, hipotekos aktų (Zembrickis 2004, 148). Ugnis sunaikino ir Klaipėdoje veikusią F. V. Horcho spaustuve (Kaunas 1987, 37). Klaipėdos teatro direktorius Francas Eduardas Moronas (Franz Eduard Morohn, 1797–1857) gaisro metu neteko gausios – 640 tomų – bibliotekos, prarado 60-ies operų kostiumus, dekoracijas ir įrangą (Zembrickis 2004, 148). Žmonių aukų gaisro metu beveik išvengta – J. Zembrickis įvardijo tik du žuvusiuosius (2004, 147).

Po gaisro gatvėse esą buvo apstu girtaujančių žmonių, net „degtinė vietomis tekėjo nutekamaisiais grioveliais“ (Zembrickis 2004, 147). Neapsieita ir be svetimo turto savinimosi atvejų: „Buvo daromos kratos ir įtartini daiktai atimami. <...> pradedant jenoto [meškėno – aut.] kailiu, auksiniu valandas mušančiu laikrodžiu ir vertingais sidabro daiktais, baigiant pakabinamos lempos skardiniu dangčiu ir alaviniu klizmos švirškštu“ (Zembrickis 2004, 147). Pasitaikė atvejų,

kai rastus daiktus žmonės „dar tą pačią naktį išvežė į kaimą arba per sieną. <...> iš vieno valsčiaus Grumbliuose buvo konfiskuotas visas sandėlis tokių vogtų manufaktūros prekių (iš viso 214 uolekčių audinio). <...> darant kratą, Smeltėje tarp kitų daiktų buvo rasta: 1 ritinys rudo kembriko [plono medvilnės audinio], 27 uolektys rudo kamloto [viltos audinio – aut.] <...>, 1 ritinys baldų kartūno <...>, 9 paveikslai auksuotuose rėmuose, įvairių indų paauskuotais pakraščiais <...>, rasti užkasti 3 gabalai kamloto, 2 gabalai prijuostinės medžiagos, 1 ritinys širtingo [audeklo marškiniams] ir 1 ritinys skarelių. <...> be kitų daiktų, buvo konfiskuota sofa ir 5 kėdės, pavogtos gaisro metu. Dauguma žmonių savo auksą ir sidabrinus daiktus, grynus pinigus nešė į bažnyčias, ypač į Šv. Jono bažnyčią. Tačiau ta baisi ugnis prarijo ir bažnyčias, o Šv. Jono – pirmiausia, ir per gaisrą, gabenant iš jos minėtus vertingus daiktus, vėl daug kas dingo, o kiti susilydė ugnyje“ (Zembrickis 2004, 147–148). Už daiktų pasisavinimą gyventojai buvo baudžiami ne tik turto konfiskavimu, bet ir laisvės atėmimo bausmėmis: „<...> viena darbininkė Valdiškojoje Vitėje už gaisro metu rastų daiktų slėpimą buvo nubausta savaite kalėjimo“ (2004, 147).

Po gaisro Klaipėdos miestas įklimpo į dideles skolas. Zembrickio teigimu, „būtinybė atstatyti pastatus po gaisro ir t. t. užtraukė miestui didelę skolų našta“ (2004, 65). Miesto atstatymas truko apie dešimtmetį. Po šios nelaimės buvo imtasi daug priemonių, skirtų gaisrų prevencijai (sugriežtinti priešgaisriniai ir sanitariniai reikalavimai naujiems pastatams, drausta namų palėpėse sandėliuoti degias prekes, neleista užstatyti įvažiavimų į kiemus, nustatytas leistinas namų aukštis ir kt.) (Safronovas 2020, 96).

Gaisras paminėtas ir nuo 1776 m. uostamiestyje veikusios masonų ložės *Memphis* istorijoje (Schreiberis 2016, 279–285). Rašyta, jog gaisras kilo spalio 4 dieną, trečiadienį, apie septintą valandą vakaro, „tvyrant rūkui ir siaučiant didelei audrai“ (Schreiberis 2016, 279). Būtent tą trečiadienį vyko minėtos ložės narių susirinkimas. *Memphis* istorijoje minėti gaisro padariniai, teigta, jog miestiečiams trūko ne tik gyvenamojo ploto, bet taip pat buvo juntamas maisto stygius. Rašyta, jog Klaipėdoje leistame dienraštyje *Memeler Dampfboot* (liet. *Klaipėdos garlaivis*) buvo gausu skelbimų, „siūlančių didelius pinigus už dingusius daiktus“ (Schreiberis 2016, 279).

Masonų draugijai būdinga filantropinė veikla atsiskleidė *Memphis* ložės iniciatyva savo patalpas (ložės salę) užleidus sekmadieniais vykusioms tenykštės evangelikų liuteronų bendruomenės pamaldoms, kasdieniam konfirmantų mokymui ir kitoms bažnytinėms apeigoms (Schreiberis 2016, 281–283). Pažymėta, jog prieš atvykstant dvasininkams, salę išipareigota apšildyti. Pagalbos ranką iškart po gaisro – spalio 6 d. – nukentėjusiems taip pat ištiesė *Memphis* ložės narys Lorenas Lorkas (Lorenz Lorck, 1779–1854?). Spalio 7 d. laikraštyje *Memeler Dampfboot* pasirodė jo skelbimas, jog savo valdoje esančiame gyvenamajame name jis priimtų kelias be prieglobsčio likusias šeimas. Gera valia pasižymėjo ir Karaliaučiuje veikusios masonų ložės *Po kaukole* (vok. *Zum Totenkopf*) (veikė 1772–1832) ir *Feniksas* (vok. *Phönix*) (veikė 1775–1832). Gaisro aukoms jos paaukojo 40 talerių (Schreiberis 2016, 283).

Didįjį Klaipėdos gaisrą savo autobiografijoje taip pat minėjo pirklys, žinomas vokiečių archeologas, Homero aprašyto Trojos miesto atradėjas Heinrichas Šlymanas (Heinrich Schliemann, 1822–1890). Prieš pat Klaipėdos gaisrą Amsterdame įsigytas prekes (kelis šimtus dėžių indigo dažiklių ir kt. prekių) dviem garlaiviais H. Šlymanas savo agentams atsiuntė į Klaipėdą. Šlymano įspūdžius Klaipėdos miesto istorijai skirtame leidinyje citavo Zembrickis:

Miestas plytėjo prieš mus kaip milžiniškos kapinės, kuriose aprūkę, juodi mūrai ir kaminai stovėjo kaip didžiuliai antkapiai, kaip rūstus ženklas laikinumo visko, kas žemiška. Beveik netekęs vilties ieškojau aš tarp rūkstančių griuvėsių pono Meyerio. Pagaliau man pavyko jį rasti. Tačiau į mano klausimą, ar išgelbėti mano turtai, vietoj atsakymo parodė jis į savo rusenantį sandėlį ir pasakė: „Jie čia palaidoti.“ Smūgis buvo labai stiprus: po aštuonių su puse metų įtempto darbo aš išgijau Peter-

burge 150000 talerių kapitalą ir dabar visa tai prarasta. Tos pačios dienos vakare aš ketinau keliauti toliau į St. Peterburgą su pašto ekipažu ir papasakojau kitiems keleiviams apie savo nelaimę. Tada vienas staiga paklausė mano pavardės ir sušuko, ją sužinojęs: „Schliemannas yra vienintelis, kuris nieko neprarado! Aš esu Meyerio ir Co tarnautojas. Mūsų sandėlis jau buvo pilnutėlis, kai atplaukė garlaiviai su Schliemanno prekėmis, ir todėl mums teko šalia pastatyti medinę pašiūrę, kurioje visas jūsų turtas liko nepalietas. Nelengva išgyventi staigų perėjimą iš stipraus skausmo į didelį džiaugsmą: keletą minučių aš stovėjau netekęs žado: man atrodė, kad tai sapnas, visai neįtikėtina, kad aš vienas iš visuotinių griuvėsių nepalietas išeičiau. Ir vis dėl to buvo taip“ (Zembrickis 2004, 149).

Įdomu tai, jog su Didžiuoju Klaipėdos gaisru susijęs ir vienas pirmųjų žurnalistikos istorijoje reportažų lietuvių kalba. Jo autorius – žinomas raštijos darbuotojas, pedagogas Johanas Ferdinandas Kelkis (Johann Ferdinand Kelch, 1801–1877). 1854 m. spalio 11 d. savaitraštyje *Keleivis, iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žinias parnešęs* pasirodė J. F. Kelkio parengtas reportažas apie Klaipėdą nusiaubusį Didįjį gaisrą – *Miegantieji, pabuskite; nes Wiespats kalb su mumis išgąstingai!* Reportažas išėjo greitai (žinia apie spalio 4 d. gaisrą pasirodė artimiausiame laikraščio numeryje spalio 11 d.) ir buvo tikslus. Kelkis rašė, jog gaisras Klaipėdoje kilo septintą valandą vakaro, siaučiant stipriai vėtrai. Reportažo autorius apgailestavo dėl uostamiestį ištikusios nelaimės, rašė, jog miestas virto pelenais:

Taip macney [stipriai] Pono Dievo Ranka ant Klaipedos užėjusi, ir vienoj' Dienoj' šalin yra visas jos didysis šios Vasaros Teisybės ir Neteisybes Pelnas, Viernybės ir Klastos Pelnas, ir šalin yra daug Įtaisimų nuo daug Metų šio, kad ir ne didžio, ale [bet] bagoto [turtingo] Miesto, ir koku du Tūkstančiu Darbininkų dabar be Darbo ir be Turto, o viskas brangu (Kelkis 1854, 162).

Kelkis aprašė gaisro nuostolius. Rašė, jog gaisro metu sudegė gyvenamieji namai, bažnyčios, mokyklos ir kt. Pažymėjo, jog be pastogės liko keli tūkstančiai žmonių:

<...> geriausi Butai, o tarp tų didžiosi [didžioji] bey puikoji Vokeczių Bažnycia liuteriškoji, o Bažnycia kalvyniškoji, ir didžioji Lietuvininkų Bažnycia, visos Miesto Szuiles [mokyklos], didysis Sudo Buts [teismo pastatas] ir svarbus Raštai tame, daug Malunų, daug Spykerių [sandėlių] su dide Daugybe visokio Tavoro [visokių prekių], Javų, Linų, Kanapjų, Druskos, ir taip vis toliaus ir toliaus, ir keli Szėpjei [laivai] ir Reizvaltes [plokščiadugnės valtys], ir pagal mano Nusprendimą kokie šeši, o rąsi [gal] gal buti aštoni Tūkstančiai Žmonių be Pastogio yra, tarp tų penki Kunigai, drauge ir Vyskups, kaipo penktasis, Daugybe Mokitojų, o taip vis toliaus ir toliaus (Kelkis 1854, 162).

Reportažas atspindėjo vietos gyventojų nuotaikas. Aplankęs Klaipėdą po gaisro, Kelkis rašė, jog matė, kaip:

<...> Kelnerėse [nameliuose pusiau žemėje] visokie daiktai sukavoti [paslėpti]. Daiktai degė, kaip Žmonės šen ir ten vaikštinėjo ir bėgiojo, kaip Szimtais prastų Žmonių, Vyrų, Moterių ir Vaikų, geležinius Daiktus, Podus, Spatus [kastuvus] ir visokius kitus Rykus [indus, padargus] išplėšė pusdami pasinešė juos kavoti [slėpti] ir slapstyti, pasidžaugdami, lyg iš Karo po laimėto Mūšio Plėšimą [grobį] išsinešdami <...>“ (Kelkis 1854, 162). Reportažo autorius atkreipė dėmesį į žmonių girtavimą. Jis rašė, jog „<...> ištisi ant Gaso [gatvės] gulėjo per Mierą [per daug] prisigėrę <...>. Kiti mušės, kiti su Vandeniui pylės, kiti kitaip darsės, ir taip toliaus“ (Kelkis 1854, 162).

Dar vienas su Didžiuoju Klaipėdos gaisru susijęs amžininkų liudijimas saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS). Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830–1886) diaristiniame

palikime, be kitų dalykų, minėta ir uostamiestį ištikusį nelaimė¹. E. Beniovskytės-Vrublevskienės dienoraščius tyrusi Reda Griškaitė pastebėjo, jog, be dienoraštyje aprašytų kasdienio gyvenimo dalykų, jame paminėtas ir Didysis Klaipėdos gaisras. Dienoraštyje Beniovskytė-Vrublevskienė pateikė gaisro priežasčių aiškinimą, kuris, pasak R. Griškaitės, „galbūt net atspindintis kolektyvinę nuomonę“ (Griškaitė 2012, 275). Vrublevskienė dienoraštyje rašė, jog Klaipėda – didelis miestas, kuriame verčiamasi prekyba bei spekuliacijomis. Anot Vrublevskienės, per prievartavimą ir žalą kitiems, šiame mieste esą buvo sukauptas didelis kiekis aukso, tačiau šiuos turtus, sukauptus dėl neteisėtai įgyto pelno, sunaikino Dievas (Griškaitė 2012, 275). Vis dėlto, dėl dienoraštyje išplėštų kai kurių puslapių, viso Vrublevskienės liudijimo apie Didįjį gaisrą neišliko.

LMAVB RS saugoma ir daugiau su Klaipėdos gaisru susijusių pasakojimų – iškarpu iš spaudos. Apie klestintį miestą griuvėsiais pavertusį gaisrą rašyta vokiškoje spaudoje. Lietuvių mokslo draugijos fonde (F255) saugoma iškarpa apie Klaipėdos gaisrą iš leidinio *Baltischer Beobachter* (liet. *Baltijos stebėtojas*)². Publikacija rengta 1939 m., minint 85-erių metų sukaktį nuo Didžiojo gaisro. Straipsnio autorius – asmuo, pasirašęs kriptonomu K. D. M. Publikacija pavadinta „Die Feuersbrunst in Memel vom Jahre 1854“ (liet. „Gaisras Klaipėdoje 1854 metais“). Joje rašyta, jog nelaimė uostamiestį užklupo pusę septynių vakare, pučiant stipriam šiaurės vakarų vėjui. Mieste buvo saugoma daug apdorotos ir neapdorotos medienos atsargų, todėl gaisras netruko išplisti – liepsnos keliavo iš namo į namą. Pasak straipsnio autoriaus, tenykščiais ugniagesiais buvo tik savanoriai piliečiai su menkais ištekiais, todėl pastangos stabdyti gaisrą buvo nesėkmingos. Taip pat rašyta, jog į pagalbą buvo atskubėjęs garlaivis „Adler“, pasiūlęs degančią miesto dalį panardinti, tačiau policijos vadovas šį pasiūlymą atmetė. Straipsnyje išvardyti gaisro nuostoliai, teigta, jog žmonių aukų beveik išvengta – žuvo tik keli miestiečiai. Pažymėta, jog gaisras baigėsi tik trečią dieną – spalio 6-ąją, penktadienį. Rašyta, jog miesto atstatymui reikalingų lėšų buvo gauta iš miestelėnų, karaliaus Frydricho Vilhelmo IV (Friedrich Wilhelm IV, 1795–1861), taip pat aukomis prisidėjusių Karaliaučiaus, Hamburgo, Berlyno pirklių ir kt.

Jei ne 1854 m. uostamiestyje siautęs Didysis gaisras, galbūt šiandien Klaipėdos architektūra atrodytų visiškai kitaip?..

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Griškaitė, Reda. 2012. „Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05–1886-09)“. *Archivum Lithuanicum* 14:227–308.
- Kaunas, Domas. 1987. *Mažosios Lietuvos spaustuvės*. Vilnius: Mokslas.
- Kelkis, Johanas Ferdinandas. 1854. „Miegantieji, pabuskite“. *Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žines parnešęs*. 1854, spalio 1, nr. 41.
- K. D. M. „Die Feuersbrunst in Memel vom Jahre 1854“. *Baltischer Beobachter*, 1939, 18. Januar, Nr. 15. LMAVB RS F255-1658.
- Safronovas, Vasilijus. 2020. *Klaipėdos miesto istorija*. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus.
- Schreiberis, Ottomaras. 2016. *Švento Jono ložė „Memphis“ Klaipėdos mieste 1776–1926*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
- Vrublevskienė, Emilija-Beniovskytė. 1850–1855. *Dienoraštis*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F9-183, lap. 11–92v.
- Zembrickis, Johannas. 2004. *Klaipėda XIX amžiuje*. T. 2. Klaipėda: Libra Memelensis.

1 LMAVB RS F9-183, lap. 79r–82r.

2 LMAVB RS F255-1658.

KOTRYNA REKAŠIŪTĖ

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

About the Great Fire of Klaipėda

Summary

2024 marks the 170th anniversary of the Great Fire that devastated Klaipėda. This city has suffered more than one fire, and not only at wartime. Historians have written extensively about it in periodicals and publications on the history of the Klaipėda region. The greatest calamity befell Klaipėda in the mid-19th century. On 4 October 1854, a warehouse owned by the merchant Wilhelm Muttray (1806–1864), which was full of hemp and tallow, caught fire. Aided by strong wind, the fire soon spread not only to the quays, but also to a large part of the city, which housed warehouses full of flax, hemp, timber and other goods in demand at the time. The fire caused considerable damage to Klaipėda, burning residential houses, warehouses, churches, schools, public buildings, etc. After the fire, the city of Klaipėda was left in heavy debt. The Masonic lodges in Klaipėda and Königsberg (Memphis, Zum Totenkopf, Phönix) contributed to the relief effort to aid the victims.

The Great Fire of Klaipėda was mentioned in autobiography of Heinrich Schliemann (1822–1890), a merchant, a famous German archaeologist, and the discoverer of the city of Troy described by Homer. Emilia z Beniowskich Wróblewska (1830–1886) wrote about the fire in her diary. One of the first reports in the history of Lithuanian-language journalism is related to the Great Fire of Klaipėda. It was written by Johann Ferdinand Kelch (1801–1877), a well-known man of letters and educator.

Based on documents, periodicals and history works kept in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, this review looks at the scope of the Great Fire of Klaipėda, drawing on remembrances and testimonies of contemporaries.

Keywords: Great Fire of Klaipėda; Klaipėda; Johann Sembritzki; masons; Lodge Memphis; Heinrich Schliemann; Johann Ferdinand Kelch; Emilia z Beniowskich Wróblewska.

Įteikta 2024 m. rugsėjį